
«ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ» ԲԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀՈՒՄԱՆԻԶՄԻ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԸ Խ.
ԱԲՈՎՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Մանկությունից տեսնելով օտարի ճնշումն ու հալածանքը, Խ. Աբովյանն առաջին հերթին անդրադարձավ ազգային հայրենասիրական թեմաներին և իր կյանքի գլխավոր նպատակը դարձրեց ազգին ծառայելու խնդիրը: Դեռևս 1824 թ. գրած «Կարօտություն նախնի...» բանաստեղծության մեջ նա խոսում էր հայ ժողովրդի անցյալի ու ներկայի մասին, հակադրում երկու ժամանակները, ապրում հոգեկան տառապանքի ծանր րոպեներ: Աբովյանը ցավով գրում է.

*Պայթեն զգայարանքս, այլ ո՛հ, ես անգոր
Կարօտի միայն լամ անօժանդակ¹:*

Դիմելով պատմական անցյալի հերոսներին և հայոց խորհրդանիշներին՝ Աբովյանը ռոմանտիկական պատկերների միջոցով ներկայացնում է իր ժողովրդի հանդեպ տածած սիրո և կարոտի զգացումը, որ աստիճանաբար վերածվում է թախծի ու դառն մտորումների («Գալարին աղիքս, միտք իմ ցնորի»): Աբովյանը չի երագում փառքի ու գահի մասին, այլ ցանկանում է ուրիշների ցավին ցավակից լինել, նրանց «աչքի արտասուքը սրբել»: Նա մարդկանց կտակում է միմյանց հանդեպ տածել ջերմ սեր, լինել բարի ու ազնիվ.

*Մարդի՛ք, ա՛խ մարդիք՝ դուք ե՞րբ կգարթոնեք,
Որ սիրտ սրտի տաք, միմյանց քոմակ ըլիք:
Իմանաք, մեր դրախտն ու կյանքն հենց է՛ն ա,
Որ խեղճ ազգի ցավը կիմանա՞:*

XVIII դ. եվրոպական ազատագրական շարժումներն ու լուսավորական գաղափարները բարերար ազդեցություն էին թողնում Աբովյանի գրական հասարակական հայացքների վրա, և նա շարունակում էր արծարծել հայրենիքի սոցիալ-քաղաքական վիճակի, նրա ազատագրության խնդիրները: Աբովյանն աշխարհը համարում էր «ցաւոց բնակարան» և զայրանում էր, որ այդ աշխարհում ամենուրեք իշխում է անհավասարությունը: Նա երագում է գալիք երջանիկ օրերի մասին.

*Եկեցէ՛ արդեօք և մեզ ժամանակ,
Զի անցցէ՛ ի մէջ այս խիստ քո մուրհակ.*

¹ Խ. Ա. Բ. ո. վ. յ. ա. ն. Երկեր. Երևան, 1984, էջ 428:

² Նույն տեղում, էջ 462:

*Տեսցուք և մեր լոյս ի մերում գնդի,
Զոր ձրի վայելեն համայն ազգք երկրի³:*

Շարունակելով միջնադարի բանաստեղծների գրական ավանդույթները՝ Աբովյանն անդրադառնում է նաև մեր ժողովրդին դարեր շարունակ ուղեկցող ցավալի պրոբլեմին՝ պանդխտությանը և ստեղծում դրա սոցիալական պատճառների գեղարվեստական պատկերը: Բանաստեղծի համար «աշխարհը ճեղքվել էր», գրկվել նախկին ամբողջականությունից և անցել գրողի «բանաստեղծական հոգու» միջով, ինչպես պատկերավոր արտահայտվում էր Հայնեն⁴: Աբովյանը գրում է «Երագք իմ անցին...», «Ողբերգություն», «Արհավիրք պանդխտության» և այլ էլեգիաներ, ուր իշխում են տրտմությունն ու թախիծը, վիշտն ու հառաչանքը, որ համակում են պանդուխտ մարդուն, նրան դարձնում հայրենիքի և սեփական ճակատագրի համար տառապող դրամատիկ կերպար: Նման էլեգիաներն էին գուցե, որ ճանապարհ բացեցին հետագա շրջանի բանաստեղծների համար՝ շարունակելու աբովյանական ավանդույթները, որովհետև նրանից հետո կյանքը չէր փոխվել, այլ, ընդհակառակը, առանձին հարցերում ավելի էր վատացել: Հիշենք Պեշիկթաշյանի, Դուրյանի, Իսահայանի, Տերյանի, Չարենցի և մյուսների էլեգիաները, ուր արտահայտված են ժամանակի իրականությունից դժգոհ, անարդարության, հալածանքի ու ճնշման դեմ ընդվզող և ներքին ողբերգություն ապրող գրողների մտորումներն ու փիլիսոփայական խոհերը:

Ինչպես Վերածննդի մեծ հումանիստներն էին առաջ քաշում մարդու ազատության խնդիրը՝ այն անվանելով բնությունից տրված սուրբ օրենք, այնպես էլ Աբովյանն իր մի շարք գործերում սրտի անհուն ցավով ներկայացնում է օտար նվաճողների հակամարդկային արարքները, խիղճը փողի հետ փոխանակած վայրենաբարո մարդկանց դաժանությունը:

*Եւ Տերն անիրաւ մոռացեալ զգութն կամի առնուլ զվարձն
Այն ինչ սիրելիք տան զհրաժարական զմիմիեամբք փարեալ⁵:*

Ժողովրդի ցավերով մտահոգ բանաստեղծի «կրակված սիրտը» լի է հեծեծանքներով ու ողբով, ցավով ու տառապանքով, քանզի տեսնում էր մոայլ իրականությունը («Երկիր ավերակ, դաշտք մեր անբնակ»), որ տանում էր դեպի ազգի կորստյան: Հիշենք Թումանյանի «Մեր նախորդներին» բանաստեղծությունը: Պոետը «կյանքի դաժան բանտում» չէր կարող ուրախանալ, որովհետև փշրվել են փրկության «ոսկի երազները», ընկել են «սրտից և՛ երգ, և՛ աստված»: Աբովյանը մեծապես ցանկանում էր սատար լինել իր ժողովրդին, դարմանել նրա ցավերը, սրբել նրա աչքի արտասուքը:

³ Նույն տեղում, էջ 443:

⁴ Г. Г е й н е. Соч. соч. Т. 6, М., 1983, с. 394.

⁵ Իւ. Ա բ ո վ յ ա ն. Երկերի լիակատար ժողովածու. հ. 1, Երևան, 1948, էջ 260:

Դատապարտելով ժամանակի ախտաժեռ իրականությունը՝ Աբովյանը ցույց է տալիս, որ արդարությունը մղվել է հետին պլան, ամենուրեք իշխում են էսամոլությունն ու փառասիրությունը, չեն գործում բարոյական օրենքները, մարդկանց հոգուն տիրել է «նախանձն չարագլուխ»:

Ում բարիս առնես, զչարն ստանաս,
Քարեղեն սրտից զի նչ փոյթ՝ հոգւոյդ մաշ⁶:

Աբովյանն առաջ է քաշում մարդկային ազնիվ սրտի, բարոյական կատարելության, անչար ու բարի հոգու գոյության խնդիրը, առանց որոնց կյանքը կլինի դառն ու աղտեղի: Բանաստեղծի ողբը հնչում է որպես բողոք, որպես կատարյալ մարդու գաղափարով տոգորված հումանիզմ:

Աբովյանի մարդասիրական գաղափարները խորապես դրսևորվեցին նաև արձակ գործերում: «Թուրքի աղջիկը» պատմվածքում հեղինակը խստորեն դատապարտում է տիրող հասարակական հարաբերությունները, ընտանեկան անառողջ բարքերը, որոնք կաշկանդում են մարդու անհատականությունն ու իրավունքը, ոտնահարում նրա նվիրական զգացմունքները: «Էսպես աշխարհքը քանդվի... էսպես կյանքն ու օրը փուչ ըլի»⁷, – բողոքում է թուրքի աղջիկը և պատմում իր դժբախտ կյանքի ողիսականը:

Պատմվածքի գլխավոր հերոսը մարդու և աշխարհի հանդեպ ջերմ սիրով լցված երիտասարդն է, որը ծանր մտորումների մեջ խորապես ցավում է երկրում տիրող անարդարության, մարդու հանդեպ գործադրվող բռնությունների և հալածանքի համար: Նրան այդ աշխարհում պահում են միայն հարազատ ժողովրդի հանդեպ ունեցած ջերմ սերը, ազգին օգտակար լինելու ձգտումը, այլապես՝ «Քուռը վաղուց կըլեր իմ գերեզմանը»: Գրողը դատապարտում է ամեն մի սատանայական գործ, ցույց տալիս չարագործ մարդկանց էությունից խղճմտանքի բացակայությունը: «Երկնքի փառքն ու վարձքը բարյաց համար ա: Թե բարի էիր, չե՛ս կորչիլ»⁸, – ասում է Աբովյանը և, լսելով անծանոթ աղջկա աղիողորմ լացի ձայնը, որոշում է անպայման իմանալ նրա վշտի պատճառը և օգնել: «Իսանորդին, որ իսանորդու սուքը տեսնի, ու դարդ չանի, արտասունքը տեսնի, ու ինքն էլ լաց չըլի, ձենը, էն ողբալի ձենը լսի, ու ինքն էլ հետը չմղկտա, նա էլ ի՞նչ Աստված կունենա, ի՞նչ հոգի, ի՞նչ հավատ»⁹, – գրում է մեծ հումանիստը:

Պատմվածքն ամբողջովին թաթախված է մարդասիրության առինքնող գաղափարներով: Նրա հերոսի համար գոյություն չունի կրոնական կամ դավանանքի տարբերություն. կարևորը մարդն է իր հոգեբարոյական աշխարհով, նպատակներով ու իղձերով, աստվածասիրությամբ: Այս պատմվածքը միաժամանակ փիլիսոփայական խորհրդածություն է մարդու բարոյական ինքնակատարելագործման, սիրո և

⁶ Նույն տեղում, էջ 229:

⁷ ԻՎ. Ա. Բ. ՈՎ. Յ. Ա. Երկեր. Երևան, 1984, էջ 284:

⁸ Նույն տեղում, էջ 280:

⁹ Նույն տեղում, էջ 281:

գթասրտության մասին: Աբովյանն անհուն ցավ է զգում, որ աշխարհը լցված է չարությամբ, խաթարված են ամուսնարնտանեկան և որդիական հարաբերությունները, քարացած ու դաժան օրենքները հալածում են մարդուն, իսկ վերջինս մշտապես կարոտ է սիրո և կարեկցանքի: Մեծ լուսավորիչը առաջ է քաշում ամենագոր սիրո խնդիրը և ցանկանում է, որ ամենուր իշխի սիրո ջերմ զգացումը, սեր՝ ծնողի, զավակի, կնոջ, հայրենիքի, նաև Աստծո նկատմամբ, սեր, որ մարդուն մարդկայինին վերադարձնող ամենակարող ուժն է, մարդուն մարդ դարձնող ամենահաղթ զգացումը: Այնտեղ, ուր կա սիրո ջերմություն, բռնությունն անելիք չունի: Սիրուց են ծնվում գույթ ու գթասրտություն, նրանից է վեհանում մարդու հոգին, մարդը բարձրանում է իր աչքում, սիրո էությունը դառնում է ամեն լավ բանի սկիզբ ու ամեն ինչից գերակա: Մերն էր, որ ինձ համարձակություն տվեց գրելու, «Վերք Հայաստանի» վեպի առթիվ խոստովանում է Աբովյանը:

Սիրո ամենագոր ուժի մասին խոսելիս գրողը օրինակ է բերում Քրիստոսին, որը պայքարեց ու նահատակվեց հանուն մարդու բարօրության: Աբովյանի կարծիքով Քրիստոսը մարտնչում էր հանուն գաղափարի, որի էությունը հանգում էր մարդկությունը կործանումից փրկելուն, հանուն արդարության և մարդու բարոյական կատարելագործման: Ըստ էության, Աբովյանը նմանություն էր տեսնում Քրիստոսի և իր առաքելության միջև. չէ՞ որ ինքն էլ պայքարում էր իր ժողովրդի ազատության համար, քարոզում էր սեր ու բարեկամություն: Վ. Գ. Բելինսկին «Նամակ Գոգոլին» հոդվածում, խոսելով Քրիստոսի առաքելության մասին, գրում էր. «Նա առաջինը մարդկանց ավետեց ազատության, հավասարության և եղբայրության ուսմունքը և նահատականությանը դրոշմեց, հաստատեց իր ուսմունքի ճշմարտությունը»¹⁰:

Քրիստոսից բացի Աբովյանը մատնանշում է նաև նախաքրիստոնեական ժամանակների նշանավոր դեմքերին՝ Սոկրատեսին, կրտսեր Կատոնին, Կորիոլանին և ուրիշների, որոնք ճշմարիտ հայրենասերներ էին, և նրանցից «շատը իրենց կյանքը մահու տվին՝ որ իրանց ազգը կամ վտանգից կամ թշնամեաց ազատեն, կամ նրանց մեկ օգուտ բերեն»¹¹: Աբովյանը նշում է, որ մարդու երջանկությունն իրական աշխարհում է և ոչ թե հանդերձյալ կյանքում, սերն է նրա վայելումը և ոչ թե աշխարհայինի մերժումը. այն և՛ իրերի կեցության, և՛ ճշմարտության չափանիշն է:

«Թուրքի աղջիկը» պատմվածքում, անդրադառնալով նախաքրիստոնեական ժամանակներին, երբ ուժի և գեղեցկության պաշտամունքին զուգընթաց իշխում էին սերն ու հաշտությունը, երբ կրոնական բաժանումները դեռ թշնամանք չէին առաջացրել մարդկանց հոգիներում, և բնության զավակներն ապրում էին ուժի ու գեղեցկության գորավոր օրենքներով, Աբովյանն ավստասանքով գրում է. «... ա իս, է՛ն, է՛ն - ժամանակը ինչպե՞ս էր ջերմ մարդի սիրտը, ինչպե՞ս արդար նրա միտքը, ինչպե՞ս պարզ նրա լեզուն ու խոսքը»¹²: Հետագայում մարդիկ չունկնդրեցին արարչի իմաստուն խորհրդին, որի պատճառով սերը փոխվեց ատելության, զգացմունքը՝ կրքի,

¹⁰ Վ. Գ. Բելինսկին և կ. Ընտիր երկեր. Երևան, 1948, էջ 521:

¹¹ Խ. Աբովյան. Երկերի լիակատար ժողովածու. հ. 7, Երևան, 1956, էջ 179:

¹² Խ. Աբովյան. Երկեր, էջ 288:

միությունը՝ թշնամանքի: Աբովյանի կարծիքով միակ փրկությունը վերադարձն է դեպի բնականն ու բնությունը և բնության հետ ձուլված արարչի երկրպագությանն ու հավատարմությանը նրա պատգամներին:

Հայտնի է, որ Աբովյանը ծանոթ էր և՛ Ռուսոյի բնապաշտական հայացքներին, և՛ Գյոթեի պանթեիզմին: Ըստ երևույթին, բնության հարազատ գավակի՝ մարդու ազատության գաղափարը Աբովյանին տանում է դեպի հին դարերը, դեպի հեթանոսության ժամանակները, և նա, զուգահեռի վրա դնելով հազարամյակներով իրար բաժանող պատմական դարաշրջանները, դրանք հակադրում է իրար, շեշտում նոր ժամանակների բերած դժբախտությունը, երբ «սերը վերջացավ, թշնամությունն արմատացավ, ատելությունը գորացավ»¹³:

Աբովյանը ցավով է գրում, որ անցած հազարամյակների ընթացքում մարդը հոգով կատարելագործվելու, ավելի բարիանալու փոխարեն նմանվեց գազանի և սկսեց հոշոտել իր նմանին: Բանաստեղծի հոգին տառապում էր աշխարհի անկատարության, չարի կամայականության ու հաղթարշավի պատճառով, և նա փիլիսոփայորեն եզրակացնում էր, որ ժամանակն ինքն է ստեղծել նման մարդուն, նրան դարձրել չար ու դաժան, ազահ ու ընչաքաղց: Աբովյանից տասնամյակներ հետո Թումանյանը պիտի գրեր.

*Բերանն արնոտ Մարդակերը էն անբան
Հազար դարում հագիվ դառավ Մարդասպան:
Չեռքերն արնոտ գնում է նա դեռ կամկար,
Ու հեռու է մինչև Մարդը իր ճամփան¹⁴:*

Անհատի և հասարակության, անհատի և դարաշրջանի միջև առաջացած խորացող անջրպետը, չարի և չարության անզուսպ տիրապետությունը չէ՞ր պատճառը, որ միջնադարի մտածող - խորհող ազնիվ անհատի՝ Համլետի շուրթերից հնչում էին ժամանակը դատապարտող իմաստուն խոսքերը. «Ժամանակն իր շավղից դուրս է սայթաքել, օ՛հ, բախտ իմ դժխեւ, ինչու՞ ծնվեցա, որ հենց ե՛ս ուղղեմ»¹⁵:

Այդպես էլ Աբովյանի ժամանակն էր «իր շավղից դուրս» ընկել, և մեծ մարդասերը ցանկանում էր հաղթահարել ներքին ցավն ու տառապանքը, նվիրվել իր ժողովրդի ազատության դժվարին գործին, կենարար ուժ տալ խեղճին ու անճարին և «կրակված հոգին» բացել հայրենակիցների առջև: Հենց այդ «կրակված հոգին» էր, որ մղեց նրան գրելու դարակազմիկ վեպը՝ հայրենասեր մարդու ողբը, սկզբից մինչև վերջ արտահայտելու համար իր անմնացորդ սերը հայրենիքի և ժողովրդի հանդեպ: Աբովյանն այդ վեպով ապացուցեց, որ փոքրաթիվ ժողովուրդների կտրիճ գավակները ևս իրենց առնական հոգում ունեն ջերմ սեր հայրենիքի հանդեպ, որ այդ սերը նրանք ժառանգել են իրենց դյուցազուն նախնիներից: «Վերք Հայաստանին», - գրում է Ավ. Բսահակյանը, - նաև մեր բողոքի, մեր ըմբոստության, մեր գոյամարտի հերոսապա-

¹³ Նույն տեղում, էջ 289:

¹⁴ Հ ո վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. Երկերի ժողովածու. հ. 2, Երևան, 1969, էջ 265:

¹⁵ Վ. Շ ե ք ս պ ի ր. Երկեր. Երևան, 1991, էջ 35:

տումն է: Նա մեր դարի շողշողուն էպոսն է, մեր սխրագործությունների դյուցազնավեպը պարսից ոճիքների դեմ»¹⁶:

Վեպի առաջին գլխից սկսած Աբովյանը խոսում է գործնական բարության և հումանիզմի մասին, դրանք համարում մարդուն բնութագրող կարևոր չափանիշ: «Մարդ ինչ անի, է՛ն իր առաջը կգա... Հարիր տարի կըլի, որ լուսահողի Ապովը մենե՛լ ա, էլի նրա ողորմին հա՛ կա, հա՛ կա... Ճամփի վրա մենձ իգու անունը ՀՆդաստան ա հասել. էն ջաղդահ բաղը իր ձեռովը տնկեց, որ անց կենողը գնա, նրա բարությունը, վայելի...»¹⁷:

Վեպի կարևոր արժանիքներից մեկը ժամանակի սոցիալական կյանքի ճշմարիտ պատկերումն է, արդեն նշմարվող բուրժուական հարաբերությունների ավերիչ ազդեցությունը գյուղի և գյուղացու կենսակերպի ու հոգեբանության վրա: Աբովյանի ապրած տարիներից արդեն սկսվել էր նահապետական տնտեսության քայքայման ընթացքը, որ հետո պետք է ավելի խորանար և առավել ճշմարիտ արտացոլվեր Պոռոշյանի վեպերում: Աբովյանն արդեն տեսնում էր շահագործման բուն էությունը, էգոիզմի և գիշատչական հատկությունների դրսևորումը մարդկանց մեջ, հատկանիշներ, որ առաջացնում էին գյուղացիների արդար զայրույթն ու բողոքը: «... մարդի միս են ուտում, արիներ խմում, – դժգոհում են գյուղացիները, – ո՞վ ճար ունի, իր գլխին ա անում. մերն էլ՝ աստված... Ամեն մարդ հենց իր ձին ա քշում ... ճրագը իր տակին ա լիս տալիս. աշխարքը՝ դմակ, մարդը՝ դանակ... բերանդ բաց անելիս՝ հող են ածում... շունը տերը չի ճանաչում... աշխարքս թալան- թալան ա...»¹⁸:

Աբովյանը տառապում էր իր ժողովրդի նման վիճակի համար, և նրա գրչի տակից դուրս էին գալիս զգացմունքային խոր շերտեր ունեցող տողեր: Դրանք ոչ միայն առօրեական, այլև բարձրագույն գեղարվեստական զգացմունքայնության արտահայտություն էին, որ առաջին հերթին հանդես են գալիս որպես սոցիալական բովանդակության կրողներ: Այդ զգացմունքայնությունը, անհատական լինելով հանդերձ, իր մեջ ներառում է շատերի, նույնիսկ ամբողջ ժողովրդի համընդհանուր ապրումները: «Զգացմունքը, – գրում է Լ. Վիգոտսկին, – նախապես անհատական է, իսկ արվեստի ստեղծագործության միջոցով դառնում է հասարակական...»¹⁹:

Աբովյանն աստիճանաբար զարգացնում է իր տեսակետը մարդու գործունեության իմաստի վերաբերյալ և Ադասու հերոսական արարքների նկարագրության միջոցով վեր հանում ազատության կենսական անհրաժեշտության և պայքարի ճանապարհով դրան հասնելու կարևորությունը: Նրա ճշմարիտ դիտարկմամբ՝ հենց Ադասու ազգանվեր գործունեությունն է մարդու գնահատման գլխավոր չափանիշը, և այն պետք է դառնա ամեն մի բանական արարածի կարևոր հատկանիշը, էթե հայրենիքը և ժողովրդի կյանքը գտնվում են վտանգի մեջ: Դրանով Աբովյանը ձգտում է

¹⁶ Ա Վ. Բ ու հ ա կ յ ա ն. Երկեր. հ. 4, Երևան, 1959, էջ 331:

¹⁷ Խ. Ա բ ո վ յ ա ն. Երկեր, էջ 32:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 35-37:

¹⁹ Л. С. В ы г о т с к и й. Психология искусства. М., 1987, с. 233.

բացահայտել մարդկային գոյության իմաստն ու կենսափիլիսոփայությունը, պատմության շարժման ներքին անհրաժեշտությունը:

Աղասու այրվող հոգին դարերից եկող իր ժողովրդի բարության այն հավերժական ակունքն էր, որից ծնվում են խիղճը, ազնվությունը, իսկ վերջիններս պահանջում են համարձակություն ու հերոսություն: Աղասին չէր կարող անտարբեր անցնել այն բազում թշվառությունների ու անարդարությունների կողքով, որ անօրենք պատճառում էր հայ ժողովրդին, որովհետև նա բարի էր ու ազնիվ, իսկ խիղճը ծնվում է մարդկային բարությունից, այն հոգու և մտքի պարզ և, մի ներքին զգացում, որով մարդ իրեն հաշիվ է տալիս իր կատարած արարքների համար:

Աբովյանը վեպի գլխավոր հերոսի միջոցով ներկայացնում է բարոյական մաքրությամբ և հայրենիքին ու ժողովրդին անկաշառ նվիրումով ապրող այն մարդուն, որի համար խիղճը մաքառումի հոգեպարար դրդիչ է, և որի հոգու վրա էր ծանրացել հայրենակիցների օրհասական վիճակը: Նա չէր կարող համբերել ու լռել, երբ «...անօրենքները մեզ հավատից էլ են քցել, հալից էլ. մալ են տեսնում մեզանում, խլում են, աղջիկ են գտնում, քաշում են. մեզ կրակն են դրել, սաղ-սաղ էրում են, փոթոթում...»²⁰: Այպանելով մարդու կողմից գործվող ոճիրը, Աբովյանը հանձին այդպիսիների տեսել է անհրավողին ու չարիք արարողին, բնության և մարդասիրության օրենքները ոտնահարողին: Այստեղ ազնիվ գրողի խոսքը հնչում է որպես պատգամ բարության ու բարի գործերի մասին. «Երկնքի արեգակի պես, երկրի հողի պես, դու, աստուծո պատկեր, բարի կա՛ց, բարություն արա՛, քեզ պահի՛ր, լավություն արա՛... նրա ձեռագործը մի՛ քանդի՛ր, որ դու էլ մնաս շեն, դու էլ չի՛ քանդվիս, հողին չի՛ հավասարվիս»²¹:

Պատանի Վարդանի միջոցով մեծ հայրենասերը դիմում է ընթերցողի սրտին ու խղճին և ասելության կրակ բորբոքում անօրեն թշնամու դեմ: Միջնադարյան բանաստեղծների նման Աբովյանը հռետորական հարցի ձևով մտորում է, թե ինչու՞ Աստված և խաչը չեն պաշտպանում իրենց պաշտողին, ընդհակառակը, նրանք իրենց անարգողին են «ղվաթ տալիս», աջակցում: Այդ անարդարության դեմ էլ ծառս է լինում գրողի ըմբոստ ոգին, և նա իր հերոսների ձեռքին սուր է դնում՝ սատարելու անպաշտպան ժողովրդի ոտնահարված իրավունքները:

Բնությունից մարդուն տրված է ինքնապաշտպանության բնագոր, և երբ հարկ է լինում բարոյական ընտրություն կատարել, Աղասու նման ներքին հոգեկան հարստությամբ, խղճով ու բարությամբ օժտված ուժեղ մարդը չի կարող հանդուրժել անարդարությունն ու կեղծիքը, ժողովրդի շահագործումը և ճնշումն ու չըմբոստանալ: Այդպիսիները ծնվել են մարդկանց մեջ և նրանց համար ապրելու աստվածատուր շնորհքով, ուստի խիղճը նման է հերոսականության, որի շնորհիվ մարդը գիտակցաբար նվիրվում է ժողովրդի փրկության գործին, դիմագրավում է դժվարություններն ու վախը՝ որոնելով ճշմարտությունը և ձգտելով հասնել դրան: Ֆ. Դոստոևսկին ասում էր, թե ճշմարտությունը կարելի է հասկանալ միայն անցնելով ցավի ու տա-

²⁰ Խ. Աբովյան. Երկեր, էջ 101:

²¹ Նույն տեղում, էջ 141:

отсутствие сострадания у злонаправных людей. Этот рассказ одновременно и философское размышление о нравственном самосовершенствовании, о любви и милосердии человека. Для дальнейшего прогресса армянской литературы важное значение имел роман “Раны Армении”, где повествуется о “практической” доброте и гуманизме. Патриотической деятельностью главного героя Агаси Абовян раскрыл смысл и жизненную философию человеческого существования, внутреннюю необходимость исторического движения.

IDEAS OF “PRACTICAL” KINDNESS AND HUMANISM
IN KH. ABOVYAN’S WORKS

HOVHANNES AYVAZYAN

S u m m a r y

Kh. Abovyan's creative work became a turning point in Armenian literature. First of all he turned to the themes of national patriotism, heroes of the past and Armenian symbols. By means of romantic scenes he gave an artistic description of social-political reasons for the nation's hardships. Like the humanists of Renaissance, Abovyan brought forth the problems of freedom, moral perfection and kindness of the soul. In his story “The Daughter of a Turk” he toughly disapproves of the existing social relations and unhealthy family atmosphere as well as shows the ruthless nature of some evildoers. This story is also a philosophical reflection on love, kindheartedness, moral self-perfection of the man. The novel “Wound of Armenia” had a great role in the further development of Armenian literature. The idea of “practical” kindness and humanism is covered in the whole novel starting from the very first chapter. By means of the main hero's (Aghasi's) devotion to the well-being of his nation, Abovyan revealed the sense of human existence, philosophy of life and development of history.